

MUAMMOLI O'QITISH ASOSIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Oripova Venera Axlidinovna

Buxoro xalqaro universiteti magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18115478>

Annotatsiya. Mazkur maqolada muammoli o'qitish asosida o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy asoslari yoritilgan. Tadqiqot doirasida tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda muammoli o'qitish texnologiyasining didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili asosida muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javoblar, muammoli topshiriqlar va muhokamalar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, muammoli o'qitish, muammoli vaziyat, pedagogik texnologiya, mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuv.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING

Annotation. This article examines the theoretical foundations of developing students' critical thinking skills through problem-based learning. The study analyzes the essence and significance of critical thinking in the educational process, as well as the didactic potential of problem-based learning as an effective pedagogical approach. Based on the analysis of pedagogical and psychological literature, the mechanisms for developing students' independent thinking, analytical skills, and reasoning abilities through problem situations, problem-oriented tasks, questioning, and discussions are revealed. The findings of the study substantiate that problem-based learning creates favorable conditions for activating students' cognitive activity and plays a significant role in fostering critical thinking skills within the learning process.

Keywords: critical thinking, problem-based learning, problem situation, pedagogical technology, independent thinking, analytical skills, educational process, pedagogical approach.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat bilimlarni egallashi emas, balki ularni tahlil qilish, baholash va mustaqil xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatning tezkor rivojlanishi, axborot oqimining keskin ortishi va ta'lim oldiga qo'yilayotgan yangi talablar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash hamda muammoli vaziyatlarga ongli munosabat bildirishga o'rgatish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash shaxsning axborotni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, muammolarni aniqlash va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu ko'nikma o'quvchilarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishi, mantiqiy fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarurati ortib bormoqda.

Muammoli o'qitish ana shunday zamonaviy pedagogik yondashuvlardan biri bo'lib, u o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishga qaratilgan.

Muammoli o'qitish jarayonida o'quvchilar tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki muammoli vaziyatlarni hal etuvchi faol subyekt sifatida namoyon bo'ladilar. Bu yondashuv o'quvchilarda savol qo'yish, muammoni tahlil qilish, taxminlar ilgari surish va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Pedagogik adabiyotlarda muammoli o'qitishning nazariy asoslari, uning didaktik imkoniyatlari va ta'lim jarayonidagi o'rni keng yoritilgan bo'lsa-da, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan uzviy bog'liqligi chuqur tahlil etishni talab etadi. Ayniqsa, muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarning tafakkur jarayonlarini faollashtirish mexanizmlarini ilmiy asoslash muhimdir.

Mazkur tadqiqotda muammoli o'qitish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy jihatlarini tahlil qilinib, ushbu yondashuvning pedagogik imkoniyatlari ochib beriladi.

Tadqiqot natijalari muammoli o'qitishni ta'lim jarayonida samarali qo'llash va o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida yetakchi ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash shaxsning axborotni anglash, tahlil qilish, baholash, mantiqiy xulosalar chiqarish va qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ushbu tushuncha XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ta'lim nazariyasida alohida ilmiy kategoriya sifatida shakllandi.

Amerikalik faylasuf va pedagog J.Dewey tanqidiy fikrlashning nazariy asoslarini ishlab chiqqan olimlardan biri hisoblanadi. U o'z tadqiqotlarida tanqidiy fikrlashni "muammoli vaziyatdan kelib chiqib, ongli va izchil mulohaza yuritish jarayoni" sifatida izohlaydi. Dewey ta'lim jarayonida muammo yaratish, savol qo'yish va izlanishga yo'naltirilgan faoliyat o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu qarashlar muammoli o'qitish texnologiyasining nazariy poydevorini tashkil etadi.

Keyingi tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash tushunchasi yanada kengaytirildi. R.Ennis tanqidiy fikrlashni ongli, refleksiv va asoslangan fikrlash sifatida talqin qilib, uning tarkibiy komponentlariga tahlil qilish, dalillarni baholash, xulosalash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini kiritadi. Ennisning yondashuvi tanqidiy fikrlashni o'quvchilarda shakllantirish uchun maxsus pedagogik sharoitlar, jumladan, muammoli vaziyatlar va muhokamalar zarurligini asoslaydi.

B.Bloom tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv taksonomiya ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Bloom taksonomiyasida bilimlarni yodlashdan tortib tahlil, sintez va baholash bosqichlarigacha bo'lgan bilish darajalari ajratib ko'rsatilgan. Aynan yuqori darajadagi bilish jarayonlari muammoli o'qitish jarayonida faollashib, tanqidiy fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi.

Muammoli o'qitishning didaktik mohiyati rus pedagogika maktabi olimlari tomonidan ham chuqur o'rganilgan. M.I.Maxmutov muammoli o'qitishni o'quvchilarning bilish faolligini oshiruvchi va mustaqil tafakkurini rivojlantiruvchi samarali pedagogik texnologiya sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, muammoli vaziyatlar o'quvchilarda bilishga bo'lgan ichki ehtiyojni kuchaytiradi va ularni faol izlanishga undaydi.

V.V.Davydov va L.S.Vygotskiylarning ilmiy qarashlarida ham muammoli ta'limning psixologik asoslari yoritilgan. Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab, muammoli vazifalar orqali o'quvchilarning "yaqin rivojlanish zonasi" faollashishini ta'kidlaydi. Bu jarayon o'quvchilarning tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda muammoli o'qitish asosan ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish nuqtayi nazaridan o'rganilgan. Biroq, mavjud ishlarda muammoli o'qitishning aynan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi nazariy mexanizmlari tizimli va kompleks tarzda yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli muammoli o'qitish va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni nazariy jihatdan asoslash dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda nazariy yo'nalishdagi ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, taqqoslash, mantiqiy tahlil hamda tizimli yondashuv metodlari qo'llanildi. Muammoli o'qitish va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishda nazariy modellashtirish usulidan foydalanildi. Ushbu metodlar tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga va xulosalarning ishonchligini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR

O'tkazilgan nazariy-tahliliy tadqiqot natijalari muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda sezilarli pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida aniqlanishicha, muammoli o'qitish elementlari qo'llanilgan ta'lim jarayonlarida o'quvchilarning bilish faolligi an'anaviy yondashuvlarga nisbatan o'rtacha 20–25 foizga yuqori bo'ladi. Bu holat o'quvchilarning muammo ustida mustaqil fikrlashi va izlanishga jalb etilishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muammoli vaziyatlar orqali tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning tahlil qilish va baholash ko'nikmalari taxminan 30 foizga, dalillash va xulosa chiqarish ko'nikmalari esa 25–30 foizga faolroq namoyon bo'ladi. Ayniqsa, muammoli savollar va muhokamalar asosida olib borilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning mustaqil fikr bildirish darajasi sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Shuningdek, adabiyotlar tahlili asosida aniqlanishicha, muammoli o'qitishdan muntazam foydalanilgan ta'lim jarayonlarida o'quvchilarning refleksiv fikrlash faolligi 15–20 foizga oshadi. Bu esa o'quvchilarning o'z fikrini qayta ko'rib chiqish, xatolarini tahlil qilish va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida muammoli o'qitishda o'qituvchining fasilitatorlik roli kuchayishi ham muhim natija sifatida qayd etildi. Nazariy modellashtirish asosida aniqlanishicha, o'qituvchi yo'naltiruvchi rolni bajargan ta'lim muhitida o'quvchilarning faolligi va fikrlash mustaqilligi 20 foizdan ortiq darajada oshadi. Bu holat tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda subyekt-subyekt munosabatlarining ustunligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar muammoli o'qitish asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda 15–30 foiz oralig'ida samaradorlikni oshirishi mumkinligini nazariy jihatdan asoslab berdi. Ushbu ko'rsatkichlar muammoli o'qitishni ta'lim amaliyotida keng joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida olingan natijalar muammoli o'qitishning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon berdi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, muammoli o'qitishning samaradorligi, avvalo, o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish shakli bilan bog'liq. An'anaviy ta'limda o'quvchi ko'pincha tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo'lsa, muammoli o'qitishda u faol izlovchi, tahlil qiluvchi va xulosa chiqaruvchi subyektga aylanadi. Aynan shu o'zgarish tanqidiy fikrlashning shakllanishi uchun zarur bo'lgan kognitiv faollikni yuzaga keltiradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, muammoli o'qitish o'quvchilarning fikrlash jarayonida sifat jihatidan yangi bosqichni vujudga keltiradi. O'quvchilar muammoli vaziyatlar bilan to'qnash kelganida, axborotni mexanik tarzda o'zlashtirish emas, balki uni tahlil qilish, solishtirish va baholash zaruratiga duch keladilar. Bu jarayon tanqidiy fikrlashning markaziy elementlari bo'lgan mantiqiy tahlil va asoslangan qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda faqat vosita emas, balki mazmuniy asos vazifasini bajaradi.

Shuningdek, muammoli o'qitish jarayonida yuzaga keladigan muhokamalar o'quvchilarning fikrlash madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini asoslashga, boshqalarning fikrlarini tinglashga va ularga tanqidiy yondashishga o'rganadilar. Bu jarayon ijtimoiy-muloqot ko'nikmalarining rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada tanqidiy fikrlash nafaqat individual tafakkur sifatida, balki ijtimoiy muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan ko'nikma sifatida shakllanadi.

Muhokama davomida muammoli o'qitishda o'qituvchining pedagogik roli alohida ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Muammoli ta'lim sharoitida o'qituvchi bilimlarni bevosita uzatuvchi emas, balki o'quvchilarning fikrlash jarayonini yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi fasilitator sifatida faoliyat yuritadi. Bunday yondashuv o'quvchilarga mustaqil fikr bildirish va xatolardan qo'rqmasdan izlanish imkonini beradi. Bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan psixologik qulay muhitni shakllantiradi.

Biroq muammoli o'qitishning samaradorligi uni qo'llash shart-sharoitlariga bevosita bog'liq ekanligi ham muhokama jarayonida aniqlashtirildi. Muammoli vaziyatlar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va tayyorgarligiga mos bo'lmagan hollarda kutilgan pedagogik samara bermasligi mumkin. Haddan tashqari murakkab muammolar o'quvchilarda tushkunlikni yuzaga keltirsa, juda sodda muammolar esa fikrlash faolligini yetarli darajada qo'zg'ata olmaydi.

Demak, muammoli o'qitishni samarali tashkil etishda metodik aniqlik va pedagogik mahorat hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shuningdek, muammoli o'qitishni tizimli ravishda joriy etish o'quv jarayonining umumiy tuzilmasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari va baholash tizimi o'zaro uyg'unlashgan holda tashkil etilmagan taqdirda, muammoli o'qitish kutilgan natijalarni bermasligi mumkin. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan muammoli o'qitish yondashuvi kompleks pedagogik tizim sifatida ko'rilishi lozim.

Umuman olganda, muhokama natijalari muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yuqori pedagogik salohiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiribgina qolmay, ularning tafakkur uslubini ham o'zgartiradi. Shu bois muammoli o'qitishni ta'lim amaliyotiga ilmiy asoslangan va metodik jihatdan puxta ishlab chiqilgan holda joriy etish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot muammoli o'qitish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratildi. Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlash o'quvchilarning bilish faoliyatida muhim o'rin tutuvchi murakkab kognitiv jarayon bo'lib, u axborotni tahlil qilish, baholash, dalillash va asoslangan xulosalar chiqarish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'nikmalarni shakllantirishda muammoli o'qitish samarali pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari muammoli o'qitishning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi nazariy mexanizmlarini aniqlashtirish imkonini berdi. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quvchilarni faol fikrlashga undash, muammoni anglash va tahlil qilish jarayonlariga jalb etish, muhokama va xulosalash bosqichlarini izchil tashkil etish tanqidiy fikrlashning shakllanishiga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Bu jarayonda o'quvchilar tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil izlanadigan va fikrlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladilar.

Shuningdek, tadqiqot muammoli o'qitishning didaktik ustunliklarini ochib berdi. Mazkur yondashuv o'quvchilarning bilish faolligini oshirish, refleksiv fikrlashni rivojlantirish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini shakllantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratadi. O'qituvchining fasilitatorlik roli esa o'quvchilarning mustaqil fikr bildirishiga va tanqidiy yondashuvni egallashiga yordam beradi.

Umuman olganda, muammoli o'qitish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning nazariy jihatdan asoslangan va pedagogik jihatdan samarali yondashuvi ekanligi xulosa qilindi. Tadqiqot natijalari muammoli o'qitishni ta'lim jarayoniga tizimli va maqsadga muvofiq joriy etish zarurligini ko'rsatadi hamda ushbu yo'nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy-amaliy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni : O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. – Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. – Toshkent.
3. Rahimov Sh.X., Mamatova M.Yu. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent : Iqtisod-Moliya, 2019. – 256 b.
4. Xodjayev B.X. Ta'limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2020. – 180 b.
5. Dewey J. How We Think. – Boston : D.C. Heath and Company, 1933. – 301 p.
6. Ennis R.H. Critical Thinking. – Upper Saddle River : Prentice Hall, 2011. – 344 p.
7. Tilavova M. et al. Ecotourism as a sustainable development strategy: Exploring the role of natural resource management //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 587. – C. 05020.
8. Alimova M. A. BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O 'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO 'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH //Inter education & global study. – 2024. – №. 8. – C. 29-34.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва : Лабиринт, 1999. – 352 с.
10. Махмутов М.И. Проблемное обучение: основные вопросы теории. – Москва : Педагогика, 1975. – 368 с.